

Özge Baykan Calafato, *Modern Türk Vatandaşının İnşası Erken Cumhuriyet Döneminde Vernaküler Fotoğraf*, Çev. Solina Silahlı, Doğan Kitap, 2024, 320 s.

Değerlendiren: Erdem Çanak

İnsanlar yaşadıkları güzel anları sevdikleriyle paylaşmak ya da geleceğe hatıra olarak kalması için kayıt altına alırlar. Bilinen en yaygın kayıt altına alma şekli ise fotoğraf çektirmektir. Bu işlem günümüz teknolojisiyle çok kolaydır. Fakat bir asır öncesinde her yerde stüdyo ve fotoğrafçı bulunmadığı gibi bu iş için gerekli olan para da göz önüne alındığında kolay olmamıştır. Ancak fotoğraf makinesi teknolojisinde yaşanan gelişmeler ile akıllı telefonlar sayesinde fotoğraf çekmek/çektirmek artık çok kolay bir hale geldiğinden isteyen herkes, istediği kadar fotoğraf çekebilme/çektirebilmektedir. Hatta aynı poz defalarca çekerek/çektirerek beğenmediğini silmek, beğendiğini ise aile ve arkadaş gruplarıyla paylaşarak moda tabirle “beğeni almak” gibi bir davranış şekli de ortaya çıkmıştır. Fotoğraflar, aynı zamanda dönemlerine dair birçok bilgi de içermektedirler. Bu nedenle fotoğrafları, insanların genelde mutlu anlarında çektirdikleri bir nesne olarak görmemek gerekir. Özge Baykan Calafato da kaleme aldığı *Modern Türk Vatandaşının İnşası Erken Cumhuriyet Döneminde Vernaküler Fotoğraf* başlıklı çalışmasında fotoğraflar üzerinden çekildikleri dönemin analizini yapmaktadır. Yazarın, *Posing for the Republic: Making the modern Turkish citizen in vernacular photographs from the 1920s and 1930s* başlıklı doktora tezinden yola çıkarak hazırladığı eser, “Toward Understanding the Photogenic New Citizen: Performance in Vernacular Photography from the Early Turkish Republic, 1920s-1940s”, “Aile

@ Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, ecanak@cu.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-7856-3802>

DOI: 10.12658/D0387
insan & toplum, 2025;
insanvetoplum.org

Arşivi, Sahaf ve Dijital Arşiv Yolculuğunda Bir Güzellik Kraliçesinin Fotoğrafının Serüveni”, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Aile Fotoğrafları” başlıklı çalışmalarıyla birlikte değerlendirildiğinde bir bütünlük arz ettiği görülmektedir.

Yazar, eserde cumhuriyetin ilk yıllarındaki Türk modernleşme projesi ile fotoğrafların ilişkisine odaklanarak vernaküler fotoğraflar üzerinden modern Türk ulusu ile kimliğinin inşa sürecini daha anlaşılır kılmak istemiştir (s.22). Bunda da bir hayli başarılı olmuştur. Çalışmada kullandığı 60 fotoğrafı ise 2014-2018 yılları arasında New York Üniversitesi Abu Dhabi’deki (NYUAD) Arap Sanat Çalışmaları Merkezi al Mawrid’e bağlı Akkasah fotoğraf arşivi için topladığı 17.000 fotoğraflık Türkiye Koleksiyonu’ndan almıştır. Geç Osmanlı dönemi ile erken Cumhuriyet dönemine dair bu fotoğraflar, stüdyo ve seyyar fotoğrafçılar tarafından çekilmiş bireysel ve grup portreleri ile çeşitli ortamlarda çekilmiş amatör karelerden oluşmaktadır. Yazar, çalışmada 60 fotoğraf kullanmakla birlikte 97 görsele yer vermiş (fotoğrafların arka yüzü, gazeteler ile dergilerden alınma görseller, reklamlar ve portreler), bunları da yedi gruba ayırmıştır. Ancak yedinci gruptaki fotoğraf alışılmadık şekilde çalışmanın sonuç kısmında yer almaktadır.

Fotoğrafa erişim, Osmanlı’nın son döneminde daha ziyade seçkinlere özgü bir durum iken cumhuriyetin ilk yıllarında kentli modern orta sınıfın (asker, öğretmen, avukat, doktor ve bürokratlar) yaşam tarzının önemli bir parçası haline gelmiştir. Nitekim yazar da modern Türk vatandaşının inşa sürecini İstanbul, Ankara ve İzmir gibi daha gelişmiş olan şehirler ile bu şehirlerdeki orta sınıfın temsilcilerinin fotoğrafları üzerinden değerlendirmiştir. Fakat 1930’larda Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak % 76’sının kırsalda yaşadığı göz önüne alındığında, belirli şehirlerde yaşayan ve belli imkânlara sahip olan bir toplumsal sınıfa ait görüntülerin döneme dair fikir vermekle birlikte toplumun geneli hakkında fikir verdiğini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle çalışma bu açıdan eksik olup toplumun geneline dair fikir sahibi olabilmek için yurdun muhtelif yerlerine ve gruplara dair resimlerin de değerlendirilmesi gerekirdi.

Yazar çalışmada, “...Bu araştırmanın odağını 1920’lerin ortalarından 1930’ların sonlarına kadarki dönemle sınırlandırıyorum. Bununla beraber 1 Mayıs 1941 tarihli resim 0.1’e dair yaptığım analizde olduğu gibi daha sonraki dönemlere de zaman zaman değiniyorum” (s.24) ifadesine yer vermiştir. Ancak 15 Ocak 1941 tarihli 7.1 nolu fotoğrafın dışında 1941 yılına ve ilerleyen yıllara dair herhangi bir görsel kullanmamıştır. Bunun yanı sıra koleksiyonu oluşturan fotoğrafları İstanbul ve İzmir’den aldığı belirterek, “... Seçtiğim fotoğraflar sadece iki şehirden toplanmış olsa da Türkiye’nin 1950’lerden itibaren tanık olduğu kırsal kesimden büyük şehirlere yapılan iç göçü yansıtan önemli bir coğrafi çeşitliliği sergiliyor” (s.37) diyerek koleksiyonda 1950’lere dair fotoğrafların da olduğunu belirtmektedir. Fakat 1941’den sonraki yıllara zaman zaman değindiğini ifade etmesine rağmen bu fotoğraflara hiç yer vermemiştir. Türkiye’nin 1950’li yıllarda

kırsaldan kentlere doğru gerçekleşen göçle birlikte değişen toplumsal ve sosyolojik yapısını yansıtabilecek fotoğraflara yer vermemesinin ya da çalışmanın kapsamını bu yılları da kapsayacak şekilde genişletmemesinin yaşanan değişim süreci dikkate alındığında önemli bir eksiklik olduğu söylenebilir.

Çalışmada, kullanılan fotoğraflara sıkça atıfta bulunulmuştur. Ancak atıfta bulunulan görsele bakmak için zaman zaman sayfalarca geri dönmek zorunda kalınması okuma sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. İstisna olmakla birlikte 5.5, 5.6 ve 7.1 nolu görsellerde olduğu gibi bahsedildikten birkaç sayfa sonra yer verilen görseller de söz konusudur (s.261). Ayrıca görseller siyah-beyaz olarak verildiği için yazarın bunlara dair verdiği bazı ayrıntıları fark etmek de mümkün değildir. Görseller biraz daha büyük ve renkli olarak verilerek bu sorunlar çözülebilirdi. Bunun yanı sıra çalışmada, 5.5 ve 5.6 nolu görsellerde olduğu gibi bozuk ve silik görsellere de yer verilmiştir (s.220-221).

Konuyla ilgili “alaminütçü”, “dagerreyotipi”, “dikotomi”, “efemine”, “fenomenoloji”, “gönderge”, “heteronormatif”, “indeksellik”, “kuir”, “penetre”, “performatif”, “performativite” ve “plastisite” gibi kavramların bilhassa bazı bölümlerde çok sık kullanılması okuma sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Oysa sayfa altına bunların açıklamaları verilerek sorun çözülebilirdi. Fakat böyle bir yöntemle başvurulmamıştır. Bunun yanı sıra fotoğraflara dair yorumlarda sıkça kullanılan “olabilir” ifadesinin yarattığı belirsizliğin yanı sıra dile getirilen seçenekler de okuyucunun eserden kopmasına yol açmaktadır. Buna karşın çalışma, erken cumhuriyet döneminin siyasi, ekonomik ve toplumsal tarihi üzerine yapılan çalışmalardan farklı olarak yaratılmak istenen modern Türk vatandaşının inşa sürecini fotoğraflar üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu açıdan çok istisna bir çalışma olduğu söylenebilir.

Çok zengin bir literatüre sahip olan eserin kaynakçası, arşivler, çevrimiçi kaynaklar, gazete ve dergi yazıları, mülakatlar, kitap ve dergi makalelerinden oluşmaktadır. Bilhassa dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi hayatından bahseden eserler, romanlar ile fotoğraf ve fotoğrafçılık konusunda yerli ve yabancı çok sayıda kaynak kullanılmıştır. Bu referans listesi, geç Osmanlı ile erken Cumhuriyet dönemi fotoğrafçılığı üzerine ilgi duyanlar açısından önemli bir referans niteliğindedir. Çalışmanın sonunda yer alan dizin de özellikle araştırmacılar için büyük kolaylık sağlamaktadır.

Çalışma; Teşekkür, Giriş ve Sonuç bölümleri dışında “Fotoğraf, Toplumsal Cinsiyet ve Modernite (s.65-144)”, “Modern Bedenin İnşası (s.149-189)”, “Fotoğraf ve Mekân İnşası (s.193-222)”, “Fotoğraf, Maddesellik ve Dil (s.227-256)” olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Ayrıca her bölümün sonu ile çalışmanın sonunda genel bir sonuç kısmı yer almaktadır. Bununla birlikte birinci bölüm, “Yeni Türk Kadınının İnşası” ile “Modern Türk Erkeklikleri”, ikinci bölüm ise “Poz, Duruş ve Aksesuar: Fotoğrafla Yapılan Dünyalar” ile “Cumhuriyetin Bedenleri” alt başlıklarından oluşmaktadır.

“Fotoğraf, Toplumsal Cinsiyet ve Modernite (s.65-144)” başlıklı birinci bölümün “Yeni Türk Kadının İnşası” başlıklı birinci kısmında Türk kadınının Osmanlı’dan Cumhuriyete yaşadığı değişim modern kentli orta sınıf kadının stüdyo ortamında ve dışında çekilmiş olan fotoğrafları üzerinden ele alınmaktadır. Ayrıca kadınların artan kamusal alandaki varlığına da dikkat çekilmiştir. Fakat bu hususun sayısal verilerle desteklenmemesi önemli bir eksikliklerdir. “Modern Türk Erkeklikleri” başlıklı ikinci kısımda ise modern kentli orta sınıf Türk erkeklerinin fotoğraf aracılığıyla sergiledikleri normatif erkeklik performansının bazı temel bileşenleri irdelenmiştir. Ancak kadınların ve erkeklerin kentli orta sınıf üzerinden ele alınıp toplumun geri kalanının göz ardı edilmesi toplumun geneli hakkında bilgi sahibi olmaya ve genelleme yapılabilmesine engel teşkil etmektedir.

“Modern Bedenin İnşası (s.149-189)” başlıklı ikinci bölümün “Poz, Duruş ve Aksesuarlar: Fotoğrafla Yapılan Dünyalar” başlıklı birinci kısmında poz, duruş ve aksesuarların yeni Türk bedeninin inşasındaki önemine dikkat çekilerek bunların orta sınıf kadın ve erkeğin modern benliğini oluşturmasındaki katkısı ele alınmıştır. Fakat yaşanan değişim, kullanılan sınırlı sayıda fotoğraf üzerinden değerlendirilmiştir. “Cumhuriyetin Bedenleri” başlıklı ikinci kısımda ise 19 Mayıs kutlamalarına dair fotoğraflar üzerinden erkek ve kadın bedeninin şekillenmesi poz ve duruşlar üzerinden, modern kadınlık ve erkekliğin şekillenmesi de lohusa ve sünnet fotoğrafları üzerinden incelenmiştir. Lakin 19 Mayıs kutlamalarının şekillenmesine etkili olan iç ve dış faktörlerden bahsedilmemiştir.

“Fotoğraf ve Mekân İnşası (s.193-222)” başlıklı üçüncü bölümün birinci kısmında fotoğraf ve mekân arasındaki ilişki uzun yıllardır İzmir’de faaliyet gösteren fotoğraf stüdyosu Hamza Rüstem fotoğrafhanesi üzerinden ele alınırken stüdyonun kentin inşası ile yeni şekillenen kentli Türk orta sınıfının toplumsal hafızasına katkısı incelenmiştir. Ayrıca kamusal yaşamın belgelenmesinde alüminüt fotoğrafçıların rollerine dikkat çekilerek bunlar ile stüdyo fotoğrafçıların fotoğrafı karşılaştırılmıştır. Ancak bunlar yapılırken sınırlı sayıda fotoğrafa yer verilmiş olup kitabın sonuna ilave edilecek ekler kısmında daha fazla görsele yer verilebilirdi.

“Fotoğraf, Maddesellik ve Dil (s.227-307)” başlıklı dördüncü bölümde vernaküler fotoğrafların dolaşımının yeni Cumhuriyet vatandaşı simgesinin farklı sosyal çevrelerde oluşturulmasına ve yayılmasına yönelik katkısı ile fotoğraflara düşülen notlarda kullanılan dil kalıpları analiz edilerek modern Türk kimliğinin oluşması ve yayılmasında dilin siyasi, sosyal ve kültürel önemine dikkat çekilmiştir. Yazar, 1950’lerin başına kadar olan bazı fotoğrafların üzerine düşülen notların eski harflerle yazılmasını eski kuşak ile 1928 öncesinde eğitim görmüş genç Türklerin alfabe değişikliğine karşı gösterdikleri bir direnç olarak değerlendirmiştir. Ancak bunu bir direnç olarak görmek için bu insanların gündelik yaşamlarında da tamamen bu yazıyı kullanıyor olmaları gerekirdi. Kaldı ki çalışma

boyunca modern Türk vatandaşı kentli ve seküler orta sınıfa ait fotoğraflar üzerinden değerlendirmekte ve bu kişilerin de fotoğraflara yansıyan devrimlere sahip çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla bunların yazı konusunda direnç göstermelerini gerektirecek bir durum olmadığı söylenebilir. Bu şekilde yazmalarında ise muhtemelen eski yazıyla yazıyor olabilmeleri etkili olmuş olabilir.

Kentli ve seküler orta kesime dair vernaküler fotoğraflar üzerinden erken cumhuriyet döneminde yaşanan değişimi ele alan çalışma, konuyu ele alış şekli bakımından özgündür. Fakat yaşanan değişimin belirli şehirlerdeki belli sınıfa mensup insanlar üzerinden ele alınması ve imkânı daha kısıtlı olan Anadolu şehirlerine değinilmemesi önemli bir eksikliklerdir. Bu durum topluma dair genel bir kanaatin oluşmasına engel olmaktadır. Ayrıca 1950'lerde başlayan kırsaldan kentlere yönelik göç süreci de çalışmaya dâhil edilebilirdi. Nitekim yazar, elinde bu döneme dair fotoğraf olduğunu belirtmektedir. Şayet çalışmayı bu dönemi de kapsayacak şekilde genişletmiş olsaydı kırsalda yaşayan ve modernleşme sürecinden daha az etkilenmiş olan bireylerin şehirli yaşama uyum süreci ve cumhuriyetin getirdiği kazanımlarla karşılaşmaları ve etkileşimleri ilginç veriler sağlayabilirdi.